

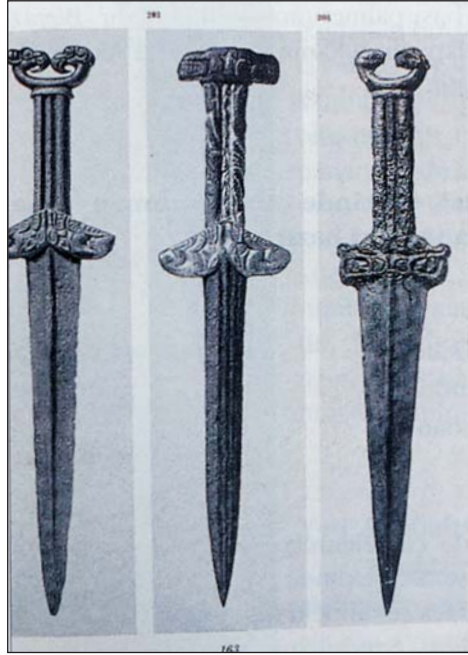

Yard. Doç. Dr. Yaşar Çoruhlu

Orta Asya'dan Anadolu'ya Lahit veya Taş Sanduklarda Görülen Hançer-Bıçak Tasvirlerinin Sembolizmi

Yard. Doç. Dr. Yaşar ÇORUHLU
M.S.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi
Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü
Türk ve İslâm Sanatları Anabilim Dalı

- 1 *Yenisey ve çevresinden proto Türk veya Hun kamaları (Krasnoyarsk, Sulıçayınaya ve Minusinsk'den). M.Ö. 5.-4. Yüzyıl (M.P. Zavituhina, Drevney Iskusstvo Na Yenisey, skifskoye Vremya, Leningrad, 1983, nu: 202-204'den).*

Eyüp Sultan Camii ve çevresinde eskiden beri yaptığımız incelemelerimiz sırasında *Hançerli Fatma Sultan*'ın defnedildiği türbesinde lahit (cesed toprağa gömülüdür) üzerinde-

ki hançer kabartması dikkatimizi çekmişti. Zaman içerisinde bunun başka lahit veya taş sandukalar üzerinde de yer aldığını görmüştük. Bu çalışmamızı yazıya geçirmeden evvel, Eyüp'te cami çevresindeki hazirelerde Yrd.Doç.Dr. Tülin Çoruhlu ile birlikte yaptığımız incelemelerde, kendisinin tanıtacağı 14 adet hançerli lahit veya taş sanduka şeklinde örnekler tesbit ettik.

Söz konusu lahit, taş sanduka ve mezar taşlarına benzer birçok eser İstanbul'un çeşitli hazirelerinde ve Türkiye'nin muhtelif yerlerindeki hazire veya mezarlıklarda karşımıza çıkmaktadır. Değişik nitelikteki hançer-bıçak veya kılıç tasvirli örnekler erken tarihlerden itibaren rastlamaktayız.

Ayrıca incelemelerimiz esnasında konumuzu teşkil eden eserlerin *Moğolistan*'dan *Anadolu*'ya, hatta Doğu Avrupa'ya kadar uzanan birkaç hat üzerinden bilhassa Türkler eliyle

2 Yenisey bölgesi kesici silahları, ilki hariç diğerleri Minusinsk'den, M.Ö., VI.-V. Yüzyıl. (M.P. Zavituhina, a.g.e, 266-267, 269-270 ve 274 nu.lu eserlerden).

meydana getirilen eski bir geleneğin uzantısı olduğunu da anlıyoruz.

Orta ve İç Asya'da oldukça erken tarihlerden itibaren Türkler'de ve diğer bozkır topluluklarında, geyikli taş veya sin taşı olarak anılan mezartaşları üzerinde balta, kazma gibi aletlerin yanında kılıç, hançer veya bıçak gibi tasvirlerin de yer aldığını görüyoruz. Bu tasvirler Orta ve İç Asya'da başlayan bronz çağından itibaren yapılmış madeni silah örneklerine çok benzemektedir. Biz istediğimiz takdirde gerek silah tiplerinin ikonografik gelişimini (birkaç örnek için bkz. Resim 1-5), gerekse mezartaşları üzerindeki kesici silah veya aletlerin tasvirlerinin çağlara göre birbiri ile ilişkili olarak ne şekilde yer aldığını, Proto-Türk/Hun devrinden İslamiyet'den sonraki devreye, çeşitli Türk devletlerinin kurulduğu Asya'dan, **Osmanlı** devletinin doğduğu Anadolu'ya kadar çıkarabilme imkanına sahibiz. Kısaca tarihi yürüyüşü içerisinde Türk topluluklarının ulaştığı her yerde, bu birbiri ile anlam ve üslup açısından ilişkili silah veya mezartaşlarındaki han-

3 Geç tarihli Sibiryalı bıçakları. Nivkilere ait. (William W. Fitzhugh ve Aron Crowl. *Crossroads of Continents Cultures of Siberia and Alaska*, Smithsonian, 1988, Resim 25'den).

4 Geç tarihli Sibiryalı bıçakları, koryaklara ait. (W.W. Fitzhugh ve A. Crowl, a.g.e., fig. 28'den).

çer/bıçak/kılıç tasvirlerine rastlıyoruz. Üzerindeki hançer/bıçak/kılıç (veya geç devirde tasvirlere eklenen tüfek, makas) gibi tasvirlerin bulunduğu eser örnekleri, geyikli taş denilen sin taşları veya steller (Resim 6-12) şahideler (Resim 15, 22) lahit şeklinde eserler (Resim 14,16,17,21) koç/koyun şeklindeki mezartaşları (Resim 13, 18, 20), olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak bunlar üzerindeki tasvirler nasıl birbiriyle ikonografik bakımdan ilişkiliyse, aynı zamanda –bizim düşüncemize göre- anlam bakımından da ilişkilidir. Burada sunulan, **Moğolistan** bölgesinden **Proto-Türk** veya **Hun** devrinden birkaç tane eser (Resim 6-10), aynı bölgeden iki **Göktürk** mezar taşı (Resim 11-12), **Kazakistan**'dan bi-

- 5 Osmanlı-Türk hançeri. 18. yüzyıl Askeri Müze.

- 7 Üzerinde bıçak (kama) tasviri bulunan geyik taşı ayrıntısı. Moğolistan. Proto-Türk veya Hun devri. (E. Nowgorodowa, a.g.e., Resim 109.)

ri genç tarihli koç şeklinde mezartaşı (Resim 13), diğeri ise 18. yüzyıldan lahit şeklinde bir eser, misal olarak çalışmaya eklenmiştir (Resim 14). Ayrıca daha batıda, *Azerbaycan*'dan seçtiğimiz lahigt veya koç mezar veya mezartaşları yine ilginç eserler olarak dikkatimizi çekmektedir. (Resim 15-20). Bu arada eski *Kırım Hanlığı*'nın başkenti *Bahçesaray*'daki Han Sarayı içindeki Han Mezarlığında bulunan kapaksız-lahit biçimindeki eserin ve

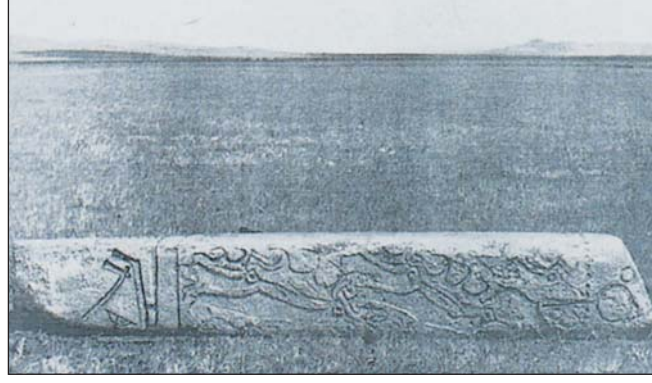
- 6 Moğolistan'da bulunmuş 14 nu.lı geyik taşı (mezar taşı). Proto-Türk veya Hun devri. Üzerinde hayvan figürleriyle birlikte kazma tasviri yer alıyor. (Eleonora Nowgorodowa, *Alte Kunst der Mongolei*, Leipzig, 1980, Resim 99)

üzerindeki hançer ve kama tasvirinin (Resim 21) Eyüp'teki örneklerine çok benzediği dikkatten kaçmamaktadır (Resim 22). Yukarıda da belirttiğimiz gibi Anadolu'nun çeşitli yerlerindeki Türk mezarlıklarında da konumuzla ilgili bir çok örneğe rastlanmaktadır (Resim 23). İncelememizin amacı eserleri tek tek tanıtmak olmadığı için çok sayıda başka örnek vermeyi gerek görmüyoruz.

Eyüp'teki mezartaşları üzerinde ve Türk tarihi coğrafyasında mezartaşları veya lahitler üzerinde bu kadar yaygın olarak görülen hançer/bıçak/kılıç gibi tasvirler, acaba hangi sembolik anlamlar ile ilişkilidir? Burada asıl üzerinde durmak istediğimiz konu budur.

Şimdiye kadar yapılan çalışmalarda zaman zaman bu hususa temas edilmeye çalışılmış, silahların veya başka madeni aletlerin ölen kişinin hayattayken kullandığı eşyalar olduğu için veya ölen kişi asker ya da erkek veya kadın olduğundan dolayı,

mezartaşlarına lahitlere tasvirlerinin yapıldığı şekilde bazı ifadeler sarfedilmiştir. Ancak bunlar konuyu derinlemesine ele almayan sathi değerlendirmelerdir. Orta ve İç Asya'da sin taşları ya da geyik taşı adı altında anılan mezartaşları bazı Türk topluluklarında "ölünün surreti" olarak kabul edilir. Konuyla ilgili olarak "sin" kelimesinin bu anlama geldiği ileri sürülür. Ancak aynı kelime *Altay* ve *Soyot* lehçelerinde erkek geyik "sığın" anlamına gelmektedir.⁽¹⁾ Fakat bu ifade de çoğu kere anlatılmak istenen esasında "ölünün ruhu"dur. Bu ve benzeri açıklamalarda da bu taşlar üzerinde yer alan kılıç/hançer/bıçak tasvirlerinin anlamını ifade etmiyor. Koç ve at şeklindeki mezartaşları da kısmen bu anlayışla ilgilidir. Özellikle koç/koyun şeklindeki taşlar büyük ihtimalle bu geyik taşlarından doğmuştur. Üzerinde silah tasviri bulunan bu mezar taşlarının bilhassa Anadolu'daki örneklerinin *Akkoyunlu/Karakoyunlu* gibi topluluklara mal edilip şekillerine bir mana verilmeye çalışması da bize pek doğru gelememektedir. Çünkü koç/koyun ve at Türk sanatı ve kültüründe pek çok şeyin simgesi olduğu gibi, ölünün de sembolüdürler, koç ayrıca kötülüklerden koruyucu bir semboldür de.⁽²⁾ Bu nedenle koç/koyun veya at şeklinde mezartaşı yapılması gayet normaldir. Bu durum aşağıda sözünü edeceğimiz silah sembolizmiyle de uygunluk göstermektedir. Öte yandan birtakım bıçak/hançer/kılıç tasvirli mezartaşı veya lahitlerde binicisiz at bulunması da yine ölüme işaret etmesi açısından önemlidir. Bazı araştırmacıların bunu şiilerin *Hz. Hüseyin*'in Kerbela'da şehit edilmesi neticesinde atının binicisiz ve kanlar içersinde geri gelmesi ile bağdaştırmaya çalıştığını biliyorsak da, bu belki sadece yöresel-kısmi bir sembolizme bağlı

10 Moğolistan'ın Agrin Brigad bölgesinden geyik taşı üzerinde balta ve kılıç tasviri. (E. Nowgorodowa, a.g.e., Resim 108.)

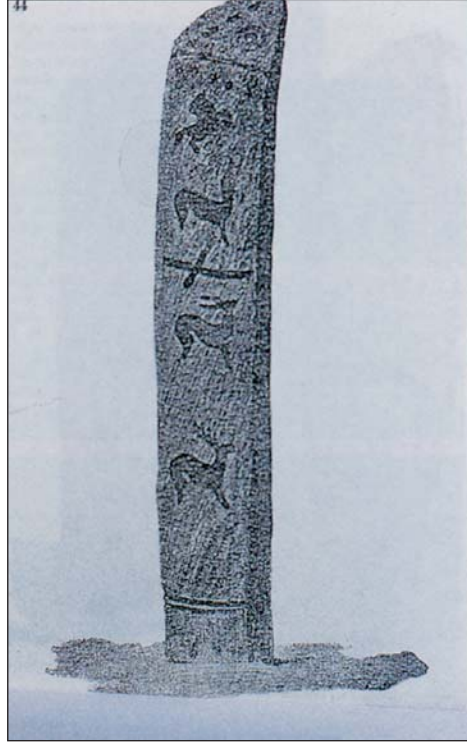
8 Kazma tasvirli geyik taşı. Moğolistan. Proto-Türk veya hun devri. (E. Nowgorodowa, a.g.e., Resim 113.)

9 Kama-bıçak tasvirli geyik taşı. Moğolistan Proto-Türk veya Hun devri. (E. Nowgorodowa, a.g.e., Resim 111.)

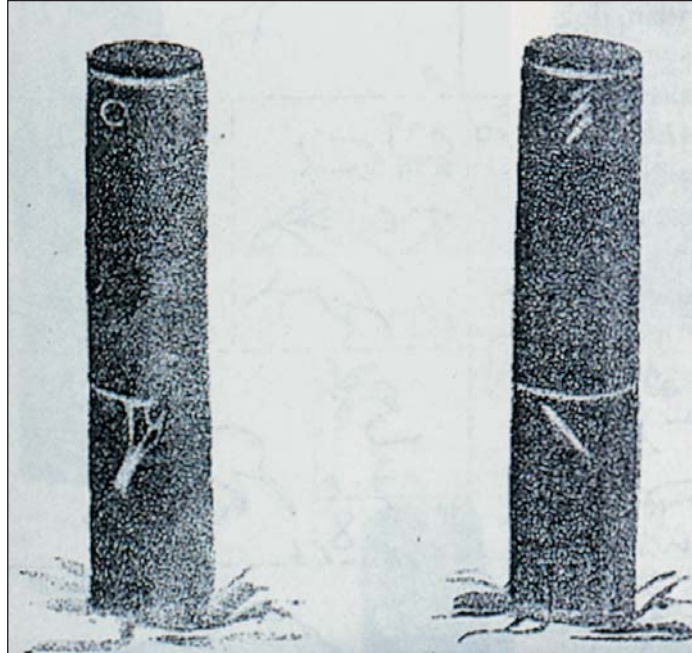
1 W. Barthold, Türklerde ve Moğollarda defin merasimi meselesine dair, (Çev. Abdülkadir İnan), *Makaleler ve İncelemeler*, Ankara 1968, s.366.

2 Bkz. Yaşar Çoruhlu, *Türk Sanatı'nda koyun, koç, keçi figürlerinin sembolizmi, Türk Dünyası Tarih Dergisi*, S.100, İstanbul 1995, s.52-53, 56; Yaşar Çoruhlu, *Türk Sanatı'nda at figürlerinin sembolizmi, Türk Dünyası Araştırmaları*, S.98, İstanbul 1995, s.173-174, 183-184.

EYÜP SULTAN
SEMPOZYUMU

11 Turan nehri üzerinde muhtemelen mezar-taşı olan taş üzerinde hançere benzeyen tasvir. Göktürk devri. (Hüseyin Namık Orkun, *Eski Türk Yazıtları*, Ankara 1987, s.454)

12 Kobdo, Buyantu geyik taşının ön ve arka tarafı. Göktürk devri. (H. Namık Orkun, a.g.e., s.935)

olarak kabul edilebilir.⁽³⁾ Asıl sebep yukarıda yaptığımız açıklamada yatıyor. Ancak atın gömülen kişinin öldükten sonraki hayatında

kullanması için cenazede hatta mezarda yer aldığı şeklindeki örnekler, Türk toplulukları için de geçerliyse de, bu yine de atın ölüm sembolü olduğu gerçeğini değiştirmiyor. Bu arada silahların da aynı amaçla -Hun ve Göktürk kurganlarında olduğu gibi- mezara konulduğu da düşünülmektedir. Mezartaşına silahların tasvirinin yapılması ise -bize göre- daha geniş bir sembolizmin ürünüdür.

Gerekli gördüğümüz bu açıklamalardan sonra; lahit, taş sanduka baştaşları hatta koç-koyun şeklindeki mezartaşları üzerinde görülen hançer-bıçak ve kılıç şekillerinin niçin tasvir edildikleri konusuna bu nesnelerin sembolizminden yola çıkarak açıklık getirmeye çalışalım.

Hançer, bıçak veya kılıç, insanlık tarihi boyunca çeşitli topluluklarca kutsal sayılmış, hatta büyü gücü atfedilmiş, çoğu kere çeşitli ilahlara, hükümdarlara ve kahramanlara özgü silahlar olarak kabul edilmiştir.

Hançer, çeşitli ilahların amblemi, kını dişiliğin ve kendisi erkekliğin (hatta erkeklik organının) sembolü sayılmıştır. İlahların yenilmez gücünü ifade eden hançerin, **Asurlularda** erken devir Türklerin olduğu gibi kan kardeşiği töreninde kullanılması, ayrıca onun korkunç vecdeleri tanrıçaların (örneğin Hindu/Budist tanrısı Kali'nin) simgesi olması da dikkati çekmektedir.⁽⁴⁾

Bıçak, kurban töreni, intikam ve ölümlü ifade eder. Ayrıca

o kılıç veya hançerde olduğu gibi, herhangi bir şeyi bölmeyi, herhangi bir şeyle alâkayı kesmeyi de anlatır.

3 Bkz. Inge Demant Mortensen, *Nomadic cemeteries and tombstones from Luristan, İran, Cemetieres et Traditionas Funeraires dans Le Monde Islamique - İslâm Dünyasında Mezarlıklar ve Defin Gelenekleri*, C.II, Ankara 1996, s.178, 180.

4 Bkz. J.C. Cooper, *An Illustrated Encyclopedia of Traditional Symbols*, London 1992, s.49; John Murray, *Illustrated Dictionary of Symbols in Eastern and Western Art*, London 1994, s.64.

Yani insanın sahip olduğu olumsuz özelliklerden kurtulması veya tercih edilene ulaşılması anlamı söz konusudur. Bu nedenle ölümün simgesi olduğu gibi, örneğin şehitliğinde sembolüdür.⁽⁵⁾ *Eski Mısır*'da büyü bir nesne sayılan bıçağın, genellikle şeytanı yok etmek için kullanılmış olması, Hindu-Budist ilahlardan bir dişi tanrı olan, ölümün efendisi Yama'nın da sembollerinden olması, konumuz açısından yine ilgi çekicidir. Bu arada bıçağın hem *Hristiyan* geleneğinde hem de *İslamiyet*'te yer alan kurban ibadetinin başlangıcına (yani Hz. İbrahim'in Hz. İsmail'in kurban etmek istemesi olayına) işaret etmesi de ayrıca önem arz etmektedir.⁽⁶⁾

Kılıç, gücün, hakimiyetin, adaletin, cesaret ve yiğitliğin, ihtiyat ve yoketmenin sembolüdür. Bıçak'da olduğu gibi herhangi bir şeyi bölme ve ayırmaya (beden ve ruhun, cennet ve yerin, insanın cennetten ayrılması vs.), erkekliğe (ve erkeklik organına), aklın etki gücüne doğüstü güçlere hükmetme ve şeytanlara (kötü varlıklara) karşı başarı kazanmaya işaret eder. O bir yandan eski toplumlarda kurban olayıyla ilişkilidir. Bu arada İslamiyet'te insanın kendi nefesine (veya

13 Koç şeklinde mezartaşı. Kazakistan, Mangışlak, XVIII-XIX. yüzyıl (Uzbekali Djanivekov, *Ebo...Po Sledam Legendı o Zolotoy Dobre*, Alma-Ata, 199/, s.51)

14 Üzerinde kılıç ve tüfek bulunan lahit. Kazakistan. XVIII. yüzyıl (Uzbekali Djanivekov, a.g.e., s.208 (alt))

şeytana) ve kafirlere karşı yürüttüğü kutsal savaşın (cihad) sembolünün de kılıç olması dikkate değer.⁽⁷⁾

Hançer, bıçak ve kılıç'ın bu genel anlamları, Orta ve İç Asya Türkleri içinde önemli oranda doğrudur. Bu sembolizm, özellikle Çin ve Hint kültür çevreleriyle bazen paralellik bazen de ortaklık arz etmiştir.⁽⁸⁾

Orta ve İç Asya'da *Proto-Türk* ve *Hunlar*'dan itibaren çeşitli Türk topluluklarında madenin ve bilhassa da demirin kutsal sayılması konumuzun

- 5 Bkz. J.C. Cooper, a.ge., s.91. Bkz. John Murray, a.ge., s.71.
- 7 Ayrıntılı açıklamalar için bkz. J.C. Cooper, a.ge., s.168; John Murray, a.ge., s.87-88.
- 8 Söz konusu silahlardan hançer ve kılıcın Çin'deki sembolizmi için bkz. C.A.S. Williams, *Encyclopedia of Chinese Symbolism And Art Motives*, New York 1960, s.107, 378-380.

9 Bu hususta bkz. Abdülkadir İnan, *Türklerde Demircilik Sanatı -tarihte ve folklarda-, Makaleler ve İncelemeler*, C.II, Ankara 1991, s.229-231; İbrahim Kafesoğlu *Türk Milli Kültürü*, İstanbul 1986, s.211-213; Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi (Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar)*, C.I., Ankara 1971, s.66-70; Ergenekon Destanı için B.Ögel'in bahsedilen eserinin 59-66. Sayfalarına bkz.; Ergenekon Destanı hakkında ayrıca bk. Ali Öztürk, *Çağları İçinde Türk Destanları*, İstanbul 1980, s.243-246).

10 Kaşgarlı Mahmud, *Divanü Lügat-it Türk* (Tercümesi), (Çev. Besim Atalay), C.I, Ankara 1985, s.361-362.

15 Azerbaycan, Yedi Gumbaz mezarlığından mezartaşı üzerinde hançer tasviri. XIX. Yüzyıl. (Rasim Efendi, *Kamennaya Plastika Azerbaydjaana – Azerbaycan'ın Daş Plastikası – Stone Plastic Art Azerbaijan*, Bakü 1986, Resim 86).

16 Üzerinde makas tasviri bulunan lahit. Sisian bölgesi, Urud Köyü. Azerbaycan XVI. Yüzyıl (Rasim Efendi, a.g.e., Resim 21)

dayandığı ana noktaya işaret etmesi bakımından önemlidir. Çeşitli eski kaynakların Türklerin atalarından *demirci* olarak bahsetmeleri veya Türklerden *Altay'ın demircileri* olarak söz etmeleri ve ayrıca *Ergenekon* destanında Türklerin dağdaki demiri eriterek sığındıkları ve çoğaldıkları yerden çıkışı nedeniyle, anma törenlerinde örs üzerinde çekiçle demirin dövülüşü gibi hususlar, demirin eski

Türklerdeki önemine işaret etmektedir.⁽⁹⁾

Demirin Türkler arasında kutsal sayıldığına dair inanışların İslâmiyetten sonra da devam ettiğini, gerek bir kısım eski kaynaklardan, gerekse günümüzde Orta ve İç Asya'da yaşayan Türk topluluklarından ve Anadolu'da derlenen bilgilerden anlıyoruz. Örneğin *Kaşgarlı Mahmud*, XI. yüzyılda meydana getirdiği ünlü eseri *Divan-ı Lûgat'it-Türk*'de şöyle diyor;

"*Temür, 'kök temür kerü turmas' savında dahi gelmiştir, 'gök demir boş durmaz' (dokunduğu şeyi yaralar) demektir. Bu savın başka bir anlamı daha vardır; Kırgız, Yabaku, Kıpçak ve daha başka boyların halkı and içtiklerinde, yahut sözleştiklerinde, demiri ululamak için, kılıcı çıkararak yanlamasına öne korlar. "Bu kök kirsun kızıl çıksun" derler, "sözünde durmazsan kılıç kanına bulansın, demir senden öcünü alsın" demektir. Çünkü onlar demiri büyük sayarlar.*"⁽¹⁰⁾

Görüldüğü gibi burada demir kutsal sayılmakta ve hatta "gök demir" denilerek ona ilâhîlik yüklenmektedir. Öte yandan Kur'an-ı Kerim'de "...*Bir de hem çetin ve sert, hem de insanlar için birçok menfaati olan demiri indirdik...*" şeklinde yer alan ifade, bilhassa İslâmiyet'in yayılışında silahın önemine işaret etmekle birlikte, demirin ehemmiyetinin müslümanlara doğrudan doğruya Allah tarafından bildirilmesi nedeniyle dik-

kati çekmektedir. (57. Sûre, 25. âyet)

Türk topluluklarında maden veya daha ziyade demirin kutsal sayılması kılıç, bıçak, hançer gibi silahların da bu kutsallık içersinde ele alınarak kullanılmasına ve çeşitli sembolik anlamların bunlara yüklenmesine sebep olmuştur.

Kılıç eski Türklerde çok önemli bir hukuki ve dini semboldür. Çoğu kere "cihan hakimiyeti ülküsü" ile ⁽¹¹⁾ ilişkili olarak kılıcın hakimiyet sembolü olduğunu biliyoruz. Aynı zamanda *kutsal kılıç* tasavvurlarıyla da alâkalı olan bu husus başka mitolojilerde olduğu gibi Türk mitolojisi ve inançlarına dair kayıtlarda da yer alır.

Çin hanedan tarihlerinden *Han-shu*'da anlatılan bir kurban merasiminde Hun hükümdarı maiyetiyle birlikte *Ching-lu* denilen bir bıçak (veya kısa kılıç) ve kaşık ile atın kanına şarap karıştırarak, yenilgiye uğrattığı *Yüe-çi* hükümdarının kafatası ile bu karışımı kan yemini yapmak üzere içmiştir. ⁽¹²⁾

Yine aynı Çin kaynağının bir yerinde Hun prensi Hsiu-chu'nun gök tanrısı kurban sırasında bu kıymetli bıçağı kullandığı belirtilmektedir. Başlangıçta herhangi bir kutsallığı olmayan bu bıçak veya kılıç, zamanla ching-lu isimli bir ruhun ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu bıçak veya kılıcın Teleüt Türklerindeki *Kingrak* ve Doğu Türkistan'daki *Gingrak* kelimesi ile ilgili olduğu ve Türk lehçelerindeki *king-luk* kelimesinin çift taraflı bıçak anlamına geldiği belirtiliyor. ⁽¹³⁾ Türklerdeki kılıç kültü ile ilgili ilginç bir konu da Atilla'nın kılıcı meselesidir. Macar

18 Üzerinde bıçak tasviri bulunan, koç şeklinde mezartaşı. Nahçıvan (Azerbaycan). (Rasim Efendi, a.g.e., Resim 35)

sarayında 11. yüzyılda *Atilla*'nın Dünya imparatorluğunu kurmak için kullandığı Allah'ın kılıcı'nın muhafaza edildiği ifade edilmektedir. ⁽¹⁴⁾

Görüldüğü gibi kılıç veya bıçak (hançer) anlam olarak birbirinden pek ayrılmıyor, onlar hakimiyetin (hatta dünya hakimiyetinin) hükümdarlığın, Gök tanrının birer sembolü idi. Bu arada bu aletlerin kurban olayıyla da alâkalı olması İslâmiyet'ten sonraki devre ile ilgili olarak da dik-

17 *Lahit. Şamaha* (Azerbaycan)'dan. XVI-II. yüzyıl. (Rasim Efendi a.g.e., Resim 80)

11 Genel olarak bkz. *Osman Turan, Türk Cihan Hakimiyeti Mefkûresi Tarihi – Türk Dünya Nizâmının Millî, İslâmî ve İnsânî Esasları*, C.I-II, İstanbul 1993, (6.Baskı).

12 Kao Chu-hsun, Thi Ching lu Shen shrines of Han Sword Worship in Hsiung-nu religion, Central Asiatic Journal, C.V. Nu.3, 1960, s.223.

13 Kao Chu-hsun, a.g.m., s.221-228.

14 Sandor Eckhardt, Efsanede Attila, *Attila ve Hunları*, (Çev., Şerif Baştav), Ankara 1982, s.161-162.

19 Üzerinde kılıç tasviri bulunan koç şeklinde mezartaşı. Nahçıvan (Azerbaycan). (Rasim Efendi, a.g.e., Resim 40)

20 Üzerinde kılıç, hançer, bıçak, tahra, makas gibi tasvirlerin bulunduğu koç biçiminde mezartaşı. Lerik Bölgesi (Azerbaycan). (Rasim Efendi, a.g.e., Resim 58)

- 15 Abdülkadir İnan, *Eski Türklerde ve Folklorunda "Ant"*, *Makaleler ve İncelemeler*, Ankara 1968, s.320, 322.
- 16 Abdülkadir İnan, *Eski Türklerde ve Folklorunda "Ant"*, Ankara 1968, s.323
- 17 Abdülkadir İnan, *Eski Türklerde Teslim ve İtaat Sembolleri, Makaleler ve İncelemeler*, Ankara 1968, s.331-334.
- 18 Jean-Paul Roux, *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, (Çev. Aykut Kazancıgil), İstanbul 1994, s.192.

kat çekicidir.

Gerek daha önce Kaşgarlı Mahmud'un eserinden aktardığımız satırlar, gerekse az yukarıda verdiğimiz bu bilgiler, kılıç, bıçak, hançer gibi silahların ant-yemin sembolizmi ile ilgili olduğunu da göstermektedir.

Abdülkadir İnan'ın bahsettiğine göre, *Yenisey*'de yaşayan bir Türk topluluğu, tüfek veya bıçak namlusunu yalayarak yemin ederdi. Yakutlar ise kılıç veya tüfek gibi silahları öperek ant içerlerdi. Yine aynı araştırmacının söz ettiğine göre, *Başkurlarda* silah üzerine yemin etmeye zorlanan suçlu and içmeye yanaşmaz ve suçunu itiraf ederdi.⁽¹⁵⁾

Benzeri şekilde silah üzerine yemin etme *Anadolu Türklerinde* de görülmekteydi.⁽¹⁶⁾

Ayrıca bu konuya bağlı olarak, si-

lahını boynuna asma veya düşmana teslim etme, kılıcını kendinden güçlü birinin önüne koyma, galibin kılıcı altından geçme Türk kültüründe mağlubiyet. Teslim olma ve itaat etme yada sadakat için and içme gibi sembolik anlamlara gelmektedir.⁽¹⁷⁾

Kılıç veya benzeri bir silah üzerine yemin etme hususu, hükümdarla ilgili olduğu bazı zamanlarda, -daha önce de sözünü ettiğimiz gibi- haki-miyet ve adalet sembolü olarak da karşımıza çıkmaktadır. Bu konuyla ilgili olarak Roux'un aktardığı bir metinde "*Han'ın önüne bir kılıç koydular... Han dedi ki: Benim buyruğum kılıcım olacaktır...*" *Kılıcını kuşandı ve isminin Kılıç Arslan olacağını ilan etti...*" şeklinde ifadeler yer almaktadır. Ayrıca Osmanlı dönemindeki

kılıç kuşanma merasimleri de bu konuyla ve sembolizmle alâkalıdır.⁽¹⁸⁾

Yukarıda açıklamaya çalıştığımız ve maden veya demirin kutsallığından doğan ve konumuzu yakından ilgilendiren bir davranış biçimi daha vardır. Bu husus incelememizin başlangıcı sırasında belirttiğimiz kılıç, hançer, bıçak gibi kesici silahların ölüm ilahları, ya da korkutucu vecheli ilahlar ile ilişkin olması, aynı zamanda şeytana ve kötülöklere karşı kazanılan zaferin simgesi olmaları durumuyla uygunluk arz etmektedir.

Nitekim çeşitli Türk topluluklarında demirin kötülöklere koruyucu bir unsur olarak ele alınması bu durumu ifade etmektedir. Abdülkadir İnan'ın belirttiğine göre, *Kırgız* ve *Kazak* (Türk) toplulukları kötü ruhların demirden kaçtığına inanmaktaydı-

21 Kırım, Bahçesaray'da Kırım Hanlarına ait sarayın mezarlığı içerisinde, İstanbul veya Eyüp'teki örneklerine çok benzeyen bir açık lahit üzerinde hançer ve kama tasviri. (Tuncer Gülensoy, Kırım Türk Yurdunda Kültür Varlıklarımız, X. Vakıf Haftası Kitabı, Ankara, 1993, Resim 9)

lar. Anadolu Türklerinde de yaygın olarak sözü edilen ve loğusa kadınlara musallat olduğu varsayılan bir kötü ruh olan *al karısı* Kazakların inancına göre demirciden korkarmış. A. İnan'ın bizzat kendisinin müşahade ettiği göre, *Argın* ve *Turgay-Kıpçak* boyları, çekiçle bir demire vurarak demirciyi temsil eden bir adamı lohusanın yanında tutuyorlarmış. Aynı müellif, kendisinin de mensubu olduğu *Başkurtların*

22 Eyüp Zal Mahmut Paşa Camii haziresinde bulunan, üzerinde hançer tasvirinin yer aldığı kapaksız lahit. En erken 16. yüzyıl sonu veya 17. yüzyıl. (Fotoğraf: Tülin Çoruhlu)

ölünün -büyük ihtimalle ölünün ruhunu ve yaşayanları şeytan ve cinlerden koruması dileğiyle- göğsüne bıçak, makas, çekiç gibi madeni aletler koyduklarından söz etmektedir.⁽¹⁹⁾

Gerek lohusayı albastıdan korumak, gerekse düğünde gelini kötülüklerden korumak amacıyla da demir veya silahların kullanılması söz konusu olduğu gibi, ölünün göğsüne bıçak, makas gibi madeni aletlerin konulması konusunun ayrıca *Anadolu Türklerinde* de yaygın olduğu çeşitli araştırmacılar tarafından belirtilmektedir. Bu uygulamanın ölen şahsın kötülüklerden ve yaşayanları da ölümden (eceli gelmeden vuku bulan vefatdan)

koruduğuna inanıldığı şeklindeki görüşte de doğruluk payı büyüktür.⁽²⁰⁾

Bu hususta Sedat Veyis Örnek'in yaptığı tesbit önemlidir. Belirtildiğine göre, *Türkiye'nin* çeşitli yörelerinde ölünün karnının üzerine bıçak, demir, makas, maşa, bakır vb. gibi alet ve nesnelerin konulması ölüye şeytanın gelmesini önlemek veya hortlamasını engellemek ya da günahının azalmasını sağlamak, cesedin şişmesini önlemek içindir.⁽²¹⁾

Bizzat bir yakınımızın vefatı münasebetiyle bizim de müşahade ettiğimiz bu durum (yanı ölünün karnına bıçak konulması) bildiğimiz kadarıyla İslâmiyetle alâkalı bir gelenek olmayıp, İslâmiyetten önceki şamanist Türk inançlarına, hatta demire kutsal-

19 Abdülkadir İnan, Türlerde Demircilik Sanatı..., s.231.

20 Ali Rıza Gönüllü, Türk halk inançlarında demir motifi, Türk Kültürü, S.402, Ankara 1996, s.637 (61) – 638 (62).

21 Sedat Veyis Örnek, Anadolu Folklorunda Ölüm, Ankara 1979, (2. Baskı), s.46.

- 23 *Anadolu'dan kı-
lıç, hançer tas-
virli mezartaş-
larına iki örnek,
Norşin Aşağı
Mork Köyü,
Kırmızı Şehit-
ler Mezarlığı.
(Beyhan Kara-
mağaralı. Ahlat
Mezartaşları,
Ankara 1992,
(2. baskı), Re-
sim 135)*

- 22 Mesela bkz.
Mehmet Şener,
Cenaze (İslâm'da
Cenaze), Türki-
ye Diyanet Vak-
fı İslam Ansiklo-
pedisi, C.7, İst-
anbul 1993,
s.354-357; Hay-
reddin Karaman,
Ölüm, ölü-, de-
fin ve merasim-
ler, Cimeties et
Traditions Fu-
neraires Dans Le
Monde İslami-
que – İslam
Dünyasında Me-
zarlıklar ve De-
fin Geleneği,
C.I, Ankara
1996, s.3-15.
- 23 Kendisinden
söz konusu bilgi-
yi aldığım sayın
Dr. Mehmed Ali
Gülşinar'a teşekkür ederim.
- 24 Orhan Hançerli-
oğlu *İslam
İnançları Sözlü-
ğü, İslam deyim,
terim ve akımla-
rını da kapsar*,
İstanbul 1984,
s.456.

EYÜP SULTAN SEMPOZYUMU

lık atfedilmesine dayanmaktadır. İslâmiyette cenaze konusunu anlatan yazılarda bu hususa hiç değinilmemektedir.⁽²²⁾

Bu arada cesed gömülmeden evvel üzerine beyaz örtü serilmesi ve karnına bıçak konulması olayının cesedin şişmesini engellemek için yapıldığına dair yapılan izahlar bizim ayrıca dikkatimizi çekmektedir.

Çünkü bu konuyu tıpla uğraşan bir uzman Doktora sorduğumuzda şişme olayı hakkında bize şu açıklamayı yapmıştır. "Canlı organizmada hücre içi ve dışı partikül sıvı dengesini kuran ve sürdüren çeşitli mekanizmalar vardır. Aktif transport, kolaylaştırılmış difüzyon, pasif difüzyon gibi. Ölümle bu mekanizmaların ortadan kalkmasının bir neticesi olarak hücre içi ve vücut boşluklarına sıvının yayılması ve şişme gerçekleşir. Hücre içi ve dışı basınç farklılıklarıyla oluşturulan bu dengenin ortadan kalkmasıyla oluşan bu şişmeyi bıçak koyarak önleme çabası anlamlı değildir."⁽²³⁾ Yani söylenmek istenilen şey, bu şişmeyi önlemek için bıçak koymanın şart olmadığıdır. Herhangi bir ağırlıkta bu işi görebilir. Nitekim bu hususta araştırmacı "şişmemesi için karnının üstüne herhangi bir ağırlık konur" demektedir.⁽²⁴⁾ Dolayısıyla ölünün karnına bıçak konulması olayının şişmeyi

engellemek amacıyla yapıldığı tebliğatı bir tarafı eksik kalan bir bilgidir.

Görüldüğü gibi söz konusu durum, İslâmiyetten önceki Türk inançları ile alâkalıdır.

Böylece buraya kadar yaptığımız açıklamalardan çıkan netice şudur; İster Eyüp'teki lahit veya taş sanduka ve yahut mezartaşları üzerinde olsun, isterse Osmanlı tarihi coğrafyasında yer alsın ya da İslâmiyetten önce veya sonraki devirlere ait olmak üzere, Orta ve İç Asya'daki mezartaşları ve lahithler üzerinde tasvir edilmiş olsun; kılıç, bıçak, hançer gibi silahlar genelden özele inen geniş sembolizm ağının bir ürünü olarak tasvir edilmişlerdir. öncelikle madenin veya demirin Türklerde kutsal sayılması -bir kısmı yabancı etkilerle de olsa- bu alanda sembolizmi yaygınlaştırmıştır. Bunun sonucunda bu silah veya aletler, büyülü güçleri, tanrıları, hükümdarlığı, hakimiyeti, çeşitli unsurların birbirinden ayrılmasını güç, yiğitlik, cesaret, adalet gibi kavramları ifade etmiştir. Ayrıca onların erkeklik, kurban, kutsal savaş, yemin, itaat, sadakat gibi önemli konularında sembolü olması ve bu silah veya aletlerin, bilhassa mezarda yatan ölünün ruhuna şeytanlardan veya kötü varlıklardan koruduğunun varsayılması, söz konusu nesnelere mezartaşlarında da sık sık tasvir edilmesine sebep olmuştur.